

פְּרִשְׁת בְּרֵאשִׁית

עץ החיים ועץ הדעת (א)

טוב ורע

חלק מן האירועים המרכזיים המוזכרים בפרשת בראשית, הן חידות שפענוחן מתגלה בסוף ספר התורה. אחת מן החידות היותר קשות, היא פרשת עץ הדעת. האם באמת היה העץ הזה עץ פלאים שהקנה לאוכל ממנו מעמד כה נשגב של "יִדְעֵי טוֹב וְרָע"?

האם ייתכן, שקודם האכילה מעץ הדעת היה אדם הראשון נבער מדעת כבהמה ולא ידע להבחין בין טוב לרע? אם כך היה, כיצד נצטווה על ידי ה' וכיצד דיבר אתו? הרי ה' איננו מדבר עם נבערים מדעת! זוהי הערת הרמב"ם במורה הנבוכים. ועוד, כיצד בלי דעת, היה יכול אדם הראשון לקרוא בשמות מתאימים לכל בעלי החיים בעולם?

מלבד כל זאת, האם מתקבל על הדעת, שאכילת פרי – חשוב ככל שיהיה, תוכל להקנות לאדם בְּעַר, מעמד גבוה כזה של "... וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יִדְעֵי טוֹב וְרָע"? כיצד ניתן לעקוף עמל ויגיעה של עשרות שנים בלימוד תורה ובתיקון המידות, ולהגיע ליעד ההבחנה בין טוב לרע באמצעות סגולה פלאית קטנטנה, שתהווה תחליף לכל העשייה החיובית רבת השנים?

הפתרון לשאלות האלה, מצוי בסוף ספר התורה, בפרשת ניצבים:

"רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הָרָע". (דברים ל, טו)

בפסוק הזה מצויינים כל ארבעת היסודות המרכזיים, הבונים את ציר עץ החיים ועץ הדעת בפרשת בראשית: החיים והמוות, הטוב והרע.

בפרשת ניצבים מגלה התורה, כיצד עץ החיים ועץ הדעת האמיתיים, באים לידי ביטוי:

”אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחַיִּית וְרַבִּית...”
(שם, פסוק טז)

המובן ברור למדי. לשמוע אל מצוות ה', זהו הטוב והתוצאה היא חיים. מצד שני, לא לשמוע אל מצוות ה', זה הרע והתוצאה היא מוות, כפי שנזכר בהמשך:

”וְאִם יִפְנֶה לְבַבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע... הַגִּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן...”
(שם, פסוקים יז-יח)

על פי זה, נבוא לתובנה חדשה. עץ החיים ועץ הדעת שנזכרו בפרשת בראשית, הם עצי פרי רגילים ככל עצי גן עדן. ראה ראשונה נביא מדברי חז”ל על עץ הדעת.

”אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי מאיר אומר: גפן היה... רבי נחמיה אומר: תאנה הייתה... רבי יהודה אומר: חיטה היה...”
(מסכת ברכות מ.)

כלומר, עץ הדעת יכול להיות אחד מן העצים האלו, או גפן או תאנה או חיטה. המכנה המשותף הוא, שעץ הדעת הוא עץ פרי מצוי ושכיח מבין שלל עצי המאכל, ללא כל סגולות פלאיות.

דרך אגב, רבי יהודה שזיהה בחיטה את עץ הדעת, נימק זאת באמרו, שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואימא עד שיטעם טעם דגן. כוונתו לומר, שעד שהתינוק לא טועם טעם דגן, הוא מכיר רק את אמו דרך החלב שהוא יונק. טעם דגן, מזכיר את פרי עבודתו המפרכת של האב בשדה מידי שנה בשנה. כעת הוא מכיר גם את אביו. שאר פירות האילן שאינן חיטה, גדלים מאליהם כל שנה, כמעט ללא טרחא. מכאן, שכל איסור האכילה מעץ הדעת, אינו נובע מפירותיו הפלאיים של העץ **”הַמְלִמֵּד אֶדָם דַּעַת”**. הטוב והרע שבעץ הדעת הוא דבר אחר לגמרי. זהו עץ ניסיון בידי ה'. השם 'עץ הדעת' ניתן לו, כי הוא מיועד לבעלי דעה בלבד, ועל ידו **ייוודע** אם אדם הראשון בחר בדרך הטוב או בדרך הרע.

במסלול הזה, דווקא השמיעה בקול ה' וההימנעות מאכילת פירותיו של העץ, היא הטוב. מאידך, הסירוב לשמוע בקול ה' והעיקשות לאכול מפירותיו, הוא הרע.

עץ הדעת איננו עץ המקנה לאדם דעת. אדרבה, הוא עץ המיועד רק לאלו היודעים להבחין בין טוב לרע.

באותו אופן בדיוק, הוא עץ החיים.
עץ החיים איננו עץ המקנה לאדם חיים. אדרבה, הוא עץ המיועד רק למי שזכה לחיי נצח.

■ הנחש הקדמוני

הדעה הזאת, שהאכילה מפירות העץ מצמיחה דעת אלוקים, היא דעת הנחש הקדמוני. הוא זה שהיטה את פרשנות הצו האלוקי, האוסר אכילה מעץ הדעת, לכיוון התובנה, כי בפרי הזה טמונה סגולה מיוחדת, המלמדת אדם דעת. עצת הנחש, היא הסיבה לכל הטעות והבלבול.

הנה ציטוט מדברי הנחש:

”כִּי יֵדַע אֱ-לֹהִים כִּי בַיּוֹם אָכַלְתֶּם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱ-לֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע.”
(בראשית ג, ה)

הנחש טוען בדברי ההסתה, כי בפרי עץ הדעת טמונה סגולה פלאית. כל האוכל ממנו, נפתחים לו שערי דעה והשכל, והוא מתעלה לדרגת אלוקים. התובנה הזאת מולידה את ההרהור הכפרני הבא. מדוע אוסר אלוקים על האדם את האכילה מן העץ הזה? כנראה מפני שהוא אינו רוצה שבני אדם יהיו כמוהו, אלא יישארו לנצח נחותים ממנו!

רש"י מוסיף דברים מפורשים יותר בכוונת הנחש.

”שכל אומן שונא את בני אומנותו...”
(רש"י בראשית ג, ה)

כלומר, ה' אינו רוצה מתחרים מסוג בשר ודם!

כל אלו אינם אלא דברי הסתה כפרניים ואוויליים, שאסור להאזין אליהם. חוה האזינה ונפלה לתוך המלכודת. היא התבוננה בפירות העץ ונוכחת, שאכן פירותיו טובים למאכל ונחמדים להשכיל. הצעד הבא היה כמעט בלתי נמנע. ”וַתִּקַּח מִפְּרִי וְתָאָכַל.” (בראשית ג, ו)

ההתפכחות והבושה

ישאל השואל. איך יתפרש הפסוק הבא, שנראה ממנו שהם השיגו דבר מה?

”וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם...” (בראשית ג, ז)

התשובה היא, אמנם עיניהם של אדם וחוה נפקחו, אך לא כהסתת הנחש ודמיונותיו. הוא אמר: ”וַנִּפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיתֶם כְּאֱלֹהִים”, ובפועל מה שקרה הוא ”וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עִרְמָם הֵם”. (בראשית ג, ז)

אמור מעתה, ברגעים שלפני ביצוע עבירה כלשהי, מופיע דחף של תאוה, המעוור את עיני השכל. מיד אחר גמר ביצוע העבירה, נעלמת התאוה ובמקומה באה התפכחות, המלווה בהרהורי חרטה ובתחושה של בושה גדולה. בתהליך הזה, הופך האדם להיות בזוי בעיני עצמו ולכן הוא חש צורך להתכסות.

”וַיִּתְּפְרוּ עָלֶיהָ תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת.” (שם)

הכיסוי הזה הוא מזערי ואיננו מספק בשעה שהם שומעים את קול ה' מתהלך בגן. אדם וחוה יודעים, שהם עתידים לעמוד לפני האלוקים ולהסביר את מעשיהם. לכן מתעורר צורך בכיסוי יותר משמעותי הדוחף לחיפוש מקום מחבוא מפני ה'.

”וַיִּתְּחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן.” (שם, פסוק ח)

מנין נובעת הבושה?

הבושה נובעת מהתנהגות בלתי מוסרית ומתחושת כפיות טובה. ה' מצידו, לקח את האדם, הניחו בגן עדן, אפשר לו לאכול מכל פירות עץ הגן כאוות נפשו, ואפילו מעץ החיים. אמנם, התורה לא הדגישה את ההיתר לאכול מעץ החיים, מן הסיבה כי עדיין לא ירדה גזרת המוות לעולם. בינתיים, רק עץ אחד נאסר עליו מכל עצי הגן, והוא עץ הדעת. האם כל כך קשה להתנזר מעץ אחד בלבד?! האם גם את הדבר הפעוט הזה קשה לעשות למען ה' שנתן לו הכול? זה מקור הבושה. אך כדרכו של עולם, האדם מתפתה שוב ושוב ולא לומד מן הלקח. התעורר חשש שישלח ידו אל עץ החיים, וכפי שאומר הקב"ה:

”הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאָחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע, וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחִי לְעֹלָם!” (בראשית ג, כב)

לכאורה, הפסוק הזה הוא ללא הבנה, לא חציו הראשון ולא חציו השני.

1. האם בכך ה' מאשר את דברי הנחש, שאמר "וּנְפַקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יִדְעֵי טוֹב וָרָע?"

2. האם ייתכן שאחרי שה' גזר על אדם הראשון עונש מוות, האדם יעקוף את הגזירה על ידי גניבת פרי עץ החיים ואכילתו, ובכך הוא יאלץ כביכול את ה' להעניק לו חיי נצח? האם ה' מפחד מצעד כזה של האדם? ברור שזו מחשבה טיפשית ואבסורדית.

לאחר התבוננות, יתפרש הפסוק באופן הבא.

"הֵן הָאָדָם (לפי דעתו) הִיָּה כְּאֶחָד מִמֵּנֵי לְדַעַת טוֹב וָרָע (וזה לא נכון), וְעַתָּה (לפי דעתו זאת), פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים, (והוא יחשוב) וְאָכַל וַחַי לְעֹלָם, (וגם זה איננו נכון).

כלומר, הרי האדם התחיל להאמין, שבאכילתו מפירות עץ הדעת, התעלה כבר להיות כאלוקים יודע טוב ורע. מתוך דעה זו, שמקורה הוא בעצת הנחש, הוא יתפתה להמשיך לצעד הבא על פי אותו מתכון.

הוא יחשוב שהאכילה מעץ החיים תעניק לו חיי נצח כנצחיות האלוקים, והגנה מפני עונש המיתה. אולי כך יתקיימו דברי הנחש שהבטיח להם: "לֹא מוֹת תָּמָתוּן" (בראשית ג, ד). כלומר, הדבר תלוי בידכם!

ממשיך הקב"ה ומסביר.

אם האדם יאכל מעץ החיים, הוא יחשוב כי הגיע לחיי נצח (דבר שאיננו נכון). כעת, הוא לא יפחד מאיום עונש המוות ולא יחזור בתשובה לפני מותו. לכן, אסור לאפשר לו לאכול מעץ החיים ובכך להידרדר לתהום. אסור לו להישאר בגן עדן, וצריך לתת לו סיכוי לחזור בתשובה מחוץ לשערי הגן.

להיות כאלוקים

בדברי ההסתה שלו, נגע הנחש הקדמוני בנקודה מוסתרת בנפש האדם, והיא הרצון להיות קרוב מאוד לאלוקים, כדברי הכתוב: "וְאָנִי קָרַבְתִּי אֲלֵהֶם לִי טוֹב" (תהילים עג, כח).

מצד שני, הציג הנחש תמונה מעוותת, ובה הוא נימק את הצו האלוקי, האוסר על האדם לאכול מעץ הדעת, כצעד שנועד להרחיק אותו מלהיות כאלוקים יודע טוב ורע. בדבריו אלו, הכשיל הנחש את חוה.

האמת האובייקטיבית הפוכה לחלוטין.

האמת היא, שה' מעוניין מאוד להעלות את האדם להיות דומה לו וזו הסיבה להענקת צלם אלוקים לאדם בחיר יצירתו, שהוא הרצון והבחירה החופשית, כפי שנאמר בתהילים:

”מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וּבֶן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ, וְתִחְסְרֶהוּ מֵעֵט מַאֲלֵהִים וְכְבוֹד וְהָדָר תַּעֲטֶרֶהוּ.”
(תהילים ה, ה-ו)

זאת ועוד.

ה' לא הסתפק ביצירת אדם, אלא קרא לו בשם.

”זָכַר וַיִּקְרָא בְרָאִם וַיִּבְרָךְ אֶתְּם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאִם.”

(בראשית ה, ב)

קריאה בשם היא הטלת שליחות. ה' קובע לאדם יעד, והוא להידמות אליו. השם "אדם" כולל אל"ף מ"ם שהם צירוף האות הראשונה והאחרונה משם אלוקים. באמצע, האות דל"ת רומזת ל'דמות' או 'דמיון'. הפירוש המעשי הוא כמו שאמרו חז"ל:

”אבא שאול אומר: וַאֲנִי הוּ - הוּ דומה לו: מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום.”
(שבת קלג:)

לא האכילה מעץ הדעת הסגולי, היא שתביא את האדם להיות כאלוקים, אלא ההיפך הוא הנכון.

דווקא השמיעה בקול ה' וההימנעות מאכילה, היא הדרך המובילה את האדם להיות כאלוקים. את התובנה העמוקה הזאת מגלה הגמרא במסכת סנהדרין (דף סה:):

”אמר רבא: אי בעו צדיקי, ברו עלמא (אם רצו צדיקים, היו יוצרים עולם). שנאמר: ”כִּי אִם עֲוֹנֹתֵיכֶם הָיוּ מִבְּדָלִים בֵּינְכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם וְחַטְאוֹתֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָּנִים מִכֶּם.”
(ישעיהו נט, ב)

כלומר, הקב"ה נטע באדם כוחות אדירים. אדירים עד כדי כך, שאם ישתמש בהם נכון, יוכל להיות כאלוקים ולברוא עולם. מה שמונע מן האדם להיות כאלוקים, אלו העוונות, היוצרים חִיץ בינו לבין ה'. דווקא השמיעה בקול ה', היא זו המסירה את המחיצות המבדילות.

רבא הוכיח את דבריו באמצעות מעשה מופלא שעשה, כפי שהגמרא ממשיכה ומספרת.

”רבא יצר אדם. שלחו לפני רבי זירא. היה רבי זירא מדבר אתו והאדם הזה לא היה משיב דבר. אמר לו: מן החברים אתה? שוב לעפרך.” (סנהדרין סה:)

רבא יצר אדם על ידי צירוף אותיות של שם ה', אלא שהאדם הזה היה ללא כוח דיבור. רבי זירא הבחין והבין, שהוא מן הנבראים על ידי האמוראים. על כן גזר עליו לשוב להיות עפר.

הסיפור המדהים הזה ממחיש את עומק כוונתו של רבא, האמורא הגדול. המסר העמוק הוא, שבצד יכולתם המופלאה של הצדיקים להיות שותפים בבריאה, קיימת מוגבלות מהותית בפעולתם. אמנם יש בידי הצדיקים להתחיל להידמות לאלוקים ביכולת בריאת עולם ואדם, אך האדם שיווצר יהיה נטול כוח בחירה חופשית וקבלת החלטות עצמאיות. הוא יהיה נשלט על ידי יוצרו וישרת אותו כגולם.

יוצא אפוא, שההבדל בין האלוקים לבין הצדיקים הוא, שה' ברא אדם עם יכולת להתנגד לה'. כלומר, אדם עם מחשבה עצמאית ובחירה חופשית ללא כפיה. במילים אחרות, העובדה שהאדם יכול להגיד לה' "לא", היא ההוכחה שה' אכן מעוניין להעניק לאדם צלם אלוקים, כלומר להיות כמוהו עצמאי בהחלטותיו. אפשר להוסיף כי, עצם היכולת של אדם הראשון לבחור שלא למלא אחר מצוות ה', היא הייתה צריכה להיות עבודה נישחת לדברי הנחש, שטען שהאלוקים אינו מעוניין שהאדם יהיה כמוהו. אדרבה, ה' מעוניין שהאדם יהיה כמוהו בעל בחירה חופשית לחלוטין, נטולת כל לחץ ואילוץ.

■ עץ החיים

על פי הפירוש הזה, אם אין כל סגולה גם בפירות עץ החיים, מדוע הוא נקרא עץ החיים?

הנחש יטען, שזהו עץ, שמי שיאכל ממנו יחיה לעולם. אנו נאמר, שזהו העץ שנועד למי שחי חיי נצח.

אי אפשר לפרש כדברי הנחש. שהרי, כל מושג המוות קשור באכילה מעץ הדעת האסור. יוצא אפוא, שאם אדם הראשון היה מקיים את מצוות ה' ולא היה אוכל מעץ הדעת, היה חי לנצח.

אם כן, לשם מה דרוש עץ החיים?

מכאן, שעץ החיים איננו עץ שהאוכל ממנו חי לעולם. אדרבה, רק החי לעולם רשאי לאכול ממנו. זהו עץ המיועד לחיים בלבד. כלומר, לפני שאדם הראשון אכל מעץ הדעת ונקנסה עליו מיתה, היה רשאי לאכול מעץ החיים ללא הגבלה. עץ החיים הוא חלק מניסיון עץ הדעת. דהיינו, לתת מקום לפיתוי עצת הנחש, שכשם שאכילה מעץ הדעת תוביל לדעת אלוקים, כך אכילה מעץ החיים תוביל לחיי נצח. אך האמת היא, שסוד חיי הנצח היא השמיעה בקול ה'. היא זו המעניקה דעת אלוקים והיא זו המעניקה את חיי הנצח כפי שציטטנו בתחילת המאמר.

סוף דבר

אחת המסקנות החשובות היא, שהפיתוי לעשות פעולה סגולית קלה ומהירה כאכילת פרי ובכך לזכות להיות כאלוקים בעל הידיעה המושלמת של טוב ורע או בחיי נצח, זו בעצם עצת הנחש.

אדרבה, ה' התווה לאדם דרך אחרת, דרך של עבודה עצמית יום יומית לאורך זמן. דרך של ריסון התאוות ושמיעה בקול ה'. זו היא הדרך היחידה שתעלה אותנו לדרגת הקרבה לאלוקים ולעושר החיים הנצחיים.

על פי זה נבין, מדוע המצווה היחידה שהקב"ה ציווה את אדם הראשון הייתה מצוות לא תעשה דווקא, ולא מצוות עשה. הטעם הוא, כי מצוות עשה מתבצעת בפעולה אחת, ואילו מצוות לא תעשה נמשכת לאורך כל החיים.

לאורך כל שנות חייו של אדם הראשון היה עליו לעמוד ולהתבונן בעץ האסור ולכבוש את תאוותו. עבודת ה' היא התמודדות יומיומית תמידית שאינה פוסקת לאורך כל משך החיים.

